

Opponensi vélemény Ferkai András „Molnár Farkas. Molnár életművének nagymonográfiája” című akadémiai doktori értekezéséről

Évtizedek óta nem zajlott a Magyar Tudományos Akadémián tudományok doktora, illetve MTA doktora eljárás 20. századi művészettörténeti témájú értekezéssel, a Ferkai András által benyújtott, Molnár Farkas munkásságát feldolgozó monográfiát tehát már csak ebből a szempontból is nyugodtan tekinthetjük úttörő vállalkozásnak. Ráadásul az az opponensi véleményekben gyakori fordulat, miszerint a dolgozat méltó a megjelentetésre, most el is hagyható, hiszen a benyújtott mű maga egy már megjelent, vaskos kötet. A Terc Kiadó nevével jegyzett, nagyalakú, négyzetes könyv 462 oldalt számlál, és az 510 szövegek közötti képhez 292 járul a katalógusban – csak azért nem mondhatjuk, hogy nyolcszáznál több, mivel a kiadói luxus az olvasó kényelme érdekében, ha ez indokoltnak tűnt, néhány esetben az ismétlést is lehetővé tette.

Ferkai András tervszerűen építette fel munkásságának azt a vonulatát, amelyet jelen munkája mintegy betetőz. Molnár Farkasról már negyed évszázaddal ezelőtt is közölt tanulmányt, amelyet egész sor a két világháború közötti korszak építészetét különböző szempontok szerint tárgyaló, részben összefoglaló munka követett – például a nemzeti építészetéről a harmincas években folytatott vitákról, a modernség és a modernizmus elméleti kérdéseiről és gyakorlati megvalósulási módjairól, a modern mozgalom színhasználatáról. Emellett két különleges topográfia-kötet is született Ferkai meghatározó részvételével – ő a program és a feldolgozás módjának kidolgozója, a teljes első kötet szerzője, a másodiknak társszerkesztője, anyaggyűjtője, az anyagok jelentős részének szerzője –, amelyek nélkül a Molnár Farkas-életmű tárgyalása légiűres térben lebegne csak. A Buda és Pest két világháború közötti építészetét katalógizáló művek több szempontból is háttérként szolgálnak. Egyrészt az egész fővárosi építészeti produkció felmérésével bemutatják azt az igen magas színvonalat képviselő – döntően az akkori budapesti építészkutatás minőségét fémjelző – átlagot, amelyhez képest is kiemelkedő a „főhős” és néhány társa építészeti munkássága, másrészt feltárja a stílusirányzatoknak azt a sokféleségét, amelyhez képest értékelhető Molnárnak mind progresszivitása, mind pedig későbbi stílári váltása.

Ferkai András pályája kezdetén tervező építészként működött, utóbb vált az építészettörténet kutatójává és egyetemi oktatóvá. Írásai és most tárgyalt monográfiája világosan jelzik az irányváltást. Művei markánsan megkülönböztethetők építésztervezőként praktizáló pályatársai még akár tudományos szempontból is értékelhető publikációitól, könyveitől. Ferkai írásai mindig szilárd alapokon állnak, széles körű forrásfeltárás eredményeire épülnek, mutatva, hogy szerzőjük milyen sikeresen sajátította el a bölcsészek aprólékos munkamódszerét, a magas szinten űzött forráskritikát, az alapos jegyzetekkel való pepecselés fáradtságát. Munkája alapja mindig a konkrét alkotások megismerése, anyagi valójukban, terveik útján, archív fényképek segítségével, az írott források feltárásával. Amikor lehetősége adódott rá, a komplex kutatómunkából nem maradt ki a műemléki helyreállítások során kidolgozott épületkutatás 20. századi épületekre adaptált változatának művelése sem, és ennek először az építészettörténeti dokumentációkban megjelenő eredményei idővel a műemléki évkönyvben megjelentetett, az épületek színességével foglalkozó konferencia egy általa írt közleményének nemzetközi panorámájában kaptak tudományos súlyt. Az ez irányú vizsgálatok hatása a Molnár Farkas-monográfia elemzéseiben is tetten érhető. Ferkai Andrást a műemlékvédelemhez azonban ennél szorosabb szálak is fűzik. Fontos tanulmánnyal, több épület és épületegyüttes leírásával, bő védési javaslati listával járult hozzá a 2000-ben rendezett „A műemlékvédelem táguló körei” kiállításhoz és annak katalógusához, és ezen keresztül utóbb műemléki védek sorának lebonyolításához. Molnár Farkas épületei közül egyébként – részben az 1970-es évek budapesti védési

akciójának, részben pedig az utóbbi másfél évtized Ferkai András javaslataitól nem független történéseinek köszönhetően – közel tucatnyi áll már műemléki védelem alatt. A műemléki védelmi dokumentációk összeállítói egyébként szinte bibliaként forgatják Ferkai már említett budai és pesti topográfiáját – a már védett épületek helyreállításait tervező pályatársai és a kivitelező építőipari cégek sajnos sokkal kevésbé támaszkodnak eredményeire, például az eredeti anyaghasználat és ezzel összefüggő homlokzatszínezés vonatkozásában.

A Molnár Farkas-könyv tematikai szempontból igen sokoldalú – sokoldalú volt azonban a hőse maga, aki helyenként az iparművészet területeire is erőteljesen kilépő képzőművészként is jelentős alkotó volt, még ha építészként meghatározóbb is a működése. Nem csoda, hogy a kötet műfaját maga a szerző határozza meg nagymonográfiaként – meghatározásában nincs is semmiféle túlzás. Molnár munkásságát – és ezen keresztül szemlélve őt magát is – igyekezett minden lehetséges oldalról körüljárni, amihez tematikailag és földrajzilag egyaránt igen szerteágazó kutatásokra volt szükség. A dokumentumokat már csak amiatt is sokfelől kellett összegereblyézni, mivel a világháborús pusztítás Molnár lakásában anyagainak nagy részét megsemmisítette. A 20. század kutatójaként Ferkai olyan problémákkal is kénytelen volt szembenézni, amilyenekkel források hiányában például a középkor esetében alig találkozhat az ember. A levelezés, a magániratok – de Molnár kiterjedt publikációs tevékenysége is – óhatatlanul maguk után vonják a személyiség megragadásának igényét, mind az olvasók, mind pedig szövegéből érződően a szerző részéről. Ez végképp az, amihez sem az építész, sem a művészettörténész-képzés nem nyújt támpontot, a Molnár egész életét végigkísérő konfliktusok bemutatásával és értékelésével azonban a Ferkai András meggyőző módon birkózott meg. Egyszerre tudta beleélni magát hőse gondolkodásába és cselekedeteibe, ugyanakkor kellő távolságtartással is tudja szemlélni őt, megfelelő bírálattal élve, amikor ennek van helye.

Egy monográfia sosem pattan elő a semmiből. Az előszóban a szerző gondosan elő is számolja munkája legfontosabb előzményeit, kismonográfiákat, forrásgyűjteményeket, interjúkat, kiállításokat – kiemelve ifjabb Janáky István építész, valamint Gábor Eszter, Mezei Ottó és Bajkay Éva művészettörténészek szerepét. A korábbi eredmények újragondolása, a többéves kutatómunka során feltárt új adatokkal való szembesítése, a résztanulmányok egységbe fésülése, valamint a lehetőségek szerinti teljes oeuvre-katalógus kritikai gyűjtőmunkája, az egységben látás és az egységben láttatás, a nemzetközi viszonyítási rendszer gondos felmérése az a többlet, amelyet Ferkai hozzátesz az eddigiekhez. Egyként érdekli rajz és festmény, tipográfia és reklámgrafika, kiadványterv és tervpályázat, építészeti terv és megvalósult épület.

Ez a változatosság a kötet alapvetően kronologikus szerkesztésmódjában is jelentkezik. Fejezet-témává válhattak Molnár Farkas felkészülésének állomásai („Családi gyökerek, tanulmányok Pécsen és Budapesten”, „A weimari Bauhausban: műfajhatárokon át”, „Az építészet felé: műegyetemi tanulmányok, tervek a húszas évekből”), az életpálya rövidebb-hosszabb korszakai („Hazatelepülés: avantgard sokszínűség”, „Ligeti Pál társaként”, „Pályakezdés önálló építészként: lakóházak barátoknak és támogatóknak”, „Önállóan a pályán, majd Fischer József és Breuer Marcell társaként”), a Molnár működését meghatározó műhelyek („A Pécsi Művésztkörben és tovább...”, „A Bauhaus (nem létező) építésszisztémájának ’egyetlen inasa’”), munkahelyek („A Gropius–Meyer-iroda munkatársa”), működésének helyszínei („Orvieto, 1921”, „Magánalkalmazottként Weimarban”), a rá hatást gyakorló, tevékeny részvételével zajló mozgalmak („A Kuri mozgalom”, „Az építész mint a társadalom mérnöke: a CIAM magyar csoportja élén”, „Építés nagyobb léptékben: tájtervezés – országtervezés”), az építész meghatározó elképzelései („Helyiségeinket magukat tegyük elmozdíthatókká, használatukat alakíthatóvá: a flexibilis tér”). De önálló, általában rövidebb fejezetben szerepelteti a szerző az általa legfontosabbnak vagy legjellegzetesebbeknek tartott műveket önmagukban is, részletesebb elemzésekkel. Ezek között természetesen ott

sorakoznak az építészeti főművek – épületek („Molnár lakása a Delej-villában”, „Gróf József háza, Kavics utca, 1931”, „Dálnoki Kováts-villa a Lejtő utcában, 1932”, „A pestújhelyi kórház személyzeti épülete, 1933–36”, „A Tyroler-ház, 1934”, „A Mese utcai ház, 1937”, „A dévaványai földművesház, 1937”) és emblematikus tervek („A vörös kockaház, 1922”, „Kürváros, 1923”, „Családi ház terv, 1926”) egyaránt, de a szerző szubjektív választása kevésbé ismert vagy akár teljesen ismeretlen alkotásokat – különösen a pálya első feléből festményeket (SIRATÁS, 1921), grafikákat (ITÁLIA-MAPPA, 1921–22, FIÚ LÉGI JÁTÉKSZERREL, 1923), könyvborítót (Sirató Károly: PAPÍREMBER – KÖNYVBORÍTÓ) – is kiemel, ha a műfaj, a minőség, a tárgyalás logikája ezt indokolja. És az életpálya végén ott az építészeti és politikai-világnézeti fordulat három fejezetbe foglalt tárgyalása is („Az országtervezéstől az országépítésig”, „A Szentföld-templom: torzóban maradt főmű vagy a meghasonlás szimbóluma?”, „Pálfordulás? A negyvenes évek munkái”). A 266 tételt tartalmazó katalógust a művész-építész publikációinak válogatott szemléje követi, majd írásainak teljes bibliográfiája. Szerencsére van egy rövid életrajz is a kötet végén, mivel például a főszövegben Molnár Farkas ugyan annak rendje és módja szerint megszületik, a II. világháború végi halálára viszont a szerző csak utal: az építész utolsó fényképén a rajzasztalán munkában lévő, modern szellemű, funkcionista épület – egy műszaki intézet – alaprajzát mutató tervről jegyzi meg a tanulmány utolsó mondataként, hogy „későn jött jutalomjáték, sajnos túl későn”. Előtte ugyanis az utolsó évek alkotásaira vonatkozó fejezetek sora a kritika terepe, mert bár építészeti nagymonográfiát írni a főhős és életműve tisztelete és szeretete nélkül csak nagyon nehezen lehet (ebből a szempontból az építészettörténet-írás különbözni látszik a történetírástól), ez azonban nem homályosíthatja el a szerző tisztánlátását – a művészi (és ezen keresztül valójában az emberi) kvalitás megítélése minden művészettörténeti témájú mű alapfeladata.

Ehhez kapcsolódik az a problémakör is, amelyet Ferkai András Molnár Weimarban Heinz Wichmann irodájában folytatott tervezői tevékenysége, illetve a Fischer Józseffel való együttműködése kapcsán fejt ki: a kérdések azokra az egyébként korszaktól függetlenül újra és újra felmerülő alapproblémákra vonatkoznak, hogyan lehet az építész kezeket – irodatulajdonos és közreműködő, egymással társult építészek – elkülöníteni terveken vagy esetleg megvalósult épületeken is.

Molnár Farkas egész, nem túl hosszú életpályáján maga is a kvalitás megítélésének kérdésével küzdött, gyötrődéseit megspékelve az építészet politikai-társadalmi töltetének terhével, valamint a nemzeti versus nemzetközi építészet definíciós nehézségeivel. 1934-ben a „Fogalomzavar az építészet és politika körül” című tanulmányában mindezeknek a problémáknak összefoglalását adta. „...a mi munkáink legalább annyira különböznek a külföldi csoportok munkáitól, mint azok egymástól. [...] mások a feladataink, külföldön közületi építkezések voltak, lakótelepek, középületek [...], nálunk magánépítkezések, lakóházak és villák. Építőiparunk is más, mint a nyugati országokban [...] más a vérmérsékletünk, arányérzékünk, színszeretetünk is [...] ezeket a «nemzeti sajátságokat» nem lehet erőszakosan kitermelni. Ezek a pszihikai és művészi szempontból jellegzetes, de építészetileg csak árnyalati különbségek vagy maguktól jönnek, vagy sehogysem. Az új építészetet az új építőtechnika és építéstudomány támasztja alá. Az alaprajzi elrendezések tudományos jellegű vizsgálata, a lakás és más épületfunkciók ismeretei, az egészségvédő és gyakorlati elvek minden nemzetiségtől függetlenek. Nemzetközi az építőtechnika is, a sztatika tudománya, az akusztika, a szigetelések rendszere, az anyaggal való korszerű gazdálkodás, szóval minden új dolog, ami az építészetet a mai képére változtatta. [...] A nemzetközi jelleg [...] bátorítólag hat ránk, mert az eddigi helyi korlátaink fölött általános nívót jelent. A régibe oltott álmodernség számtalan [...] példáját látjuk nálunk [...] az utóbbi évek építkezéseiben. Házakat, amelyek csak külsőségeikben újak, beosztásuk, berendezésük régi. Amelyeknél az új praktikussági, szerkezeti és gazdaságossági elvek csak csökevényekben érvényesülnek, de a

külső megjelenés attribútumai a lapos-tető, a simaság, a vízszintes tagozás, a legrikítóbb eszközökkel, színekkel és párkányokkal van kihangsúlyozva. [...] ezeknek a divatos modernisztikus házaknak az építészei büszkélkednének azzal a tudattal, hogy ők [...] az új magyar stílus megteremtői. [...] ilyesmi van bőségben külföldön is. A nívótlanosság éppúgy nemzetközi, mint a nívó. [...] a laikus [...] ne ítélje bolsevistáknak azokat, akik tiszta humanitásból és igazi szaktudásból szociális jellegű új építkezéseket akarnak minden ember számára osztálykülönbség nélkül. És ne tartsa nemzetietlennek azt az építészetet, amely általános kíváncsnak eleget téve, nemzetközi színvonalat jelent.” (MOLNÁR FARKAS: Fogalomzavar az építészet és politika körül. = Nyugat, 27, 1934, 20. 380–383.)

Ferkai András ezt a tanulmányt nem válogatta be a Molnár fontosabb, például építészeti szakfolyóiratokban (*Tér és Forma*, *Városkultúra*) közreadott írásaiból összeállított függelékbe, állításaira azonban hivatkozik a könyvében. A cikk a Nyugatban jelent meg – mai hasonlattal élve ez olyasmi, mintha egy egyszerre teoretikus és gyakorló építész a gondolatait nem a *Régi-új Magyar Építőművészet* szakmai köröknek szóló *Utóirat* mellékletében tenné közzé, hanem a *Holmi* lapjain, a laikus értelmiségi, irodalmár olvasóközönséget tájékoztatva és szólítva meg. „A divatos modernisztikus házak”, amelyektől Molnár 1934-ben és az évtized végén ismételt elhatárolta magát, a két világháború közötti budapesti építészetnek azt az 1940 tájáig városépítészeti szempontból meghatározó vonulatát fedte le, amelyet a Margit körút, a Móricz Zsigmond körtér és környéke, a Szent István park bér- és társasházai jelenítenek meg legkiforrottabb formában. Ezeknek részben az építési vállalkozókat is lefedő tervezői körébe Molnár nem tudott bekerülni, társasház tervezésére megbízást csak elvétve kapott, és legnagyobb lakóépületei, talán öt társasház és társas villa is csupán háromemeletesek, és nem mérhetők a nagyvárosi építkezésekhez. Az egyedüli kivételt jelentő Tisza Kálmán téri OTI-házak esetében Fischer József társaként sem az ő szerepe volt meghatározó.

A divatos külsőségeknek a nagyvárosi bérházépítészetben való megjelenését illető, Molnár-féle bírálat a gyakorlat és az élet felől nézve persze erősen túlzó. Ez az a stílus és építési mód, amely lényeges változtatások nélkül nyolcvan év múltával is korszerű körülményeket biztosít lakóinak, és amely felületes tévedéssel – Molnárt bizonyára éles kritikára késztetné – ma „Bauhaus-stílus” megjelöléssel szerepel a közbeszédben és újmodernista társasházak és lakóparkok hirdetéseiben. A CIRPAC építészeinek, így Molnár Farkasnak és Fischer Józsefnek a minimalista villái ugyanakkor (ebben egyébként osztoznak például Kós Károly és társai két évtizeddel korábbi Wekerle-telepének lakóházaival, valamint a Napraforgó utcai telep szinte minden épületével is - stílustól függetlenül) szinte azonnal egy lényegében megállíthatatlan bővítési, hozzáépítési, „korszerűsítési” folyamat részeseivé lettek, amellyel még műemléki védelem esetén sem igen lehet szembeszállni. Ferkai András ennek – a helyreállításokat megelőzően, azokat segítő elkészített tudományos dokumentációk készítőjeként is - igazán autentikus tanúja. Ez irányú tapasztalataira, a mai állapot jelzésére mindig kitér Molnár Farkas oeuvre-katalógusának tételleírásaiban is.

Ez a folyamat nem egyedül magyar sajátosság. Amikor Tel-Aviv „fehér városának” modern villáit és lakóházait újra felfedezték, azok a spontán lepusztulás és a pusztító átalakítások elegyét mutatták. Ennek okait már Molnár is világosan látta, amikor a pasaréti Szentföld-templomhoz szükséges felmérési munkák miatt Palesztinába látogatott: a nemzetközi elvek és formák Európából frissen áttelepült hirdetői nem alkalmazkodtak a helyi klimatikus viszonyokhoz és a lakhatási szokásokhoz, igényekhez. Molnár saját, Haifában és Tel-Avivban készített, Ferkai által közölt, gondosan megkomponált fényképei azonban az odafigyelést, az érdeklődést mutatják, még ha a palesztinai produkcióról való beszámolók végül hazai építész-kollégái származásának rasszista szempontú – az „építészeti hebraizmust” megfogalmazó – statisztikai elemzésébe és kategorizálásába vezetett is át. A monográfus feladata a regisztrálás, még akkor is, ha valójában elfogadhatatlan dolgokról is van szó, és az

elfogadhatatlant elítélő megjegyzései mellett be kell mutatnia az életpályának az elfogadhatatlanig vezető, általa feltárt konfliktusait, élethelyzeteit is. A szenvtelenebb tudományos fogalmazáshoz képest a kortársak, az egykori munkatársak, harcostársak és barátok idézett, korabeli és későbbi reakciói természetesen szenvedélyesebbek voltak. Ezekkel a ma is nehéz problémákkal Ferkai András munkájában igen tiszteletre méltóan, példamutató módon birkózott meg – ez könyvének egyik igen komoly erénye.

Amikor Molnár a külföldi építészettel kapcsolta és hasonlította össze a magyar építészetet, ezt a legnagyobb hitelességgel tehetette – a CIAM hazai bírálóival ellentétben ő mind tanulmányai, mind nemzetközi kapcsolatai, mind a CIAM kongresszusaihoz is kapcsolódó utazásai folytán első kézből tudta megítélni a problémákat, akár Palesztinában is. A Nyugat-beli cikkéből vett fenti idézet is jelzi, hogy ezt mennyire a színvonal kérdésének tartotta; a nemzeti jelző nem szolgálhat a kvalitás hiányának elkendőzésére. A kvalitásról Ferkai Andrásnak is világos elképzelései vannak. Az egyik főmű, a Lejtő utcai Dálnoki Kováts-villa részletes, élvezetes elemzésének és értékelésének végén az épületet a két világháború közötti globalizálódó modern építészet olyan emblematisztikus alkotásaival veti – méltán – össze, mint például a világörökségi státuszt is elnyert utrechti Rietveld-Schröder-ház és brnói Tugendhat-ház. Ezek – más, a könyvben említett társaikkal együtt – a modern építészet népszerű, gyakran csak hosszú idejű előjegyzésekkel látogatható múzeumai. Molnár és magyar társai emlékének és munkásságának, és persze magunknak is csak kívánhatjuk, hogy Ferkai óhajának is megfelelően a Lejtő utcai épületben belátható időn belül megvalósulhasson „a magyar Bauhäuslerek emlékháza”.

Ferkai András Molnár Farkasról írt, új tudományos eredmények egész sorát tartalmazó, mintaszerűen összeállított és kidolgozott monográfiáját a magyar építészettörténet-írás kiemelkedő alkotásának tartom, a mű messzemenőig elegendő az MTA doktora cím megszerzéséhez. A nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását javasolom.

Budapest, 2014. április 25.

Lővei Pál